

سفال منقوش نوع سه‌گابی

سیروان محمدی قصریان

دکتری باستان‌شناسی، پژوهشگر بنیاد ایران‌شناسی شعبه استان کردستان؛ نویسنده مسئول:

چکیده

سفال منقوش نوع سه‌گابی برای نخستین بار پس از کاوش‌های تپه‌ای به همین نام در دشت کنگاور، در دهه ۱۹۸۰ میلادی، وارد ادبیات باستان‌شناسی پیش از تاریخ ایران شد. برخلاف بسیاری از گونه‌های سفالی مناطق غربی ایران که پس از مطالعات اولیه، در یکی دو دهه اخیر مورد بازنگری و بررسی‌های نوین قرار گرفته‌اند، بیشتر اطلاعات موجود درباره سفال منقوش نوع سه‌گابی همچنان محدود به مطالعات اولیه این گونه، در فاصله سال‌های ۱۹۷۰ تا ۱۹۸۵ میلادی است. با توجه به گذشت زمان طولانی از آغاز مطالعات این نوع سفال، بسیاری از مباحث مرتبط با آن — از جمله بازه زمانی دقیق این سبک سفال در توالی پیش از تاریخ غرب ایران، منشأ و مراحل شکل‌گیری، نوع نقوش و تزیینات، دامنه گسترش و... — نیازمند بازنگری و توجه دوباره‌اند. از این رو، هدف مقاله حاضر پاسخی به ابهامات و پرسش‌های یادشده و نیز ارائه تصویری به‌روز و نو از این گونه در مطالعات پیش از تاریخ غرب ایران، با در نظر گرفتن تازه‌ترین تحقیقات انجام‌شده در این زمینه است. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که برخلاف تصور پیشین درباره بازه زمانی سفال نوع سه‌گابی در توالی گاه‌نگاری پیش از تاریخ منطقه (۴۶۰۰/۴۵۰۰-۴۲۰۰ ق.م)، گونه‌های اولیه این سفال منقوش، هم‌زمان با سفال‌های نوع دالما از دوره دالما، از حدود ۵۰۰۰ ق.م آغاز شده و تا ۴۲۰۰ ق.م ادامه یافته‌اند. از دیگر یافته‌های این تحقیق، روشن شدن سیر تغییر و تحول در نوع تزیینات روی سفال‌هاست. در حالی که تزیینات گونه‌های اولیه متشکل از نقوش هندسی ساده بود، در مراحل میانی این سنت، انواع مختلفی از نقوش هندسی پدیدار می‌شود و در مراحل پایانی، شاهد حضور نقوش جانوری و گیاهی بر روی این سفال‌ها هستیم. در نهایت، مشخص شد که دامنه گسترش این سنت سفالی محدود به مناطق شرق زاگرس مرکزی نبوده، بلکه نواحی گسترده‌تری فراتر از این منطقه نیز تحت تأثیر آن قرار گرفته‌اند.

واژگان کلیدی: سه‌گابی، سفال منقوش سیاه بر زمینه نخودی، شرق زاگرس مرکزی، نقوش جانوری

Seh Gabi-Type Painted Pottery

Sirvan Mohammadi Qasrian

PhD in Archaeology, Researcher at the Kurdistan Branch of the Iranian Studies Foundation.

Abstract

The painted pottery type known as "Seh Gabi" was first introduced into the literature of Iranian prehistoric archaeology following excavations at the eponymous mound in the Kangavar Plain during the 1980s. Unlike many ceramic types from western Iran that have undergone re-evaluation and renewed studies in the past two decades, most of the existing information on Seh Gabi painted ware still relies on early investigations conducted between 1970 and 1985. Given the long passage of time since these initial studies, many aspects related to this ceramic tradition—including its chronological range within the prehistoric sequence of western Iran, its origin and developmental stages, decorative motifs and techniques, and geographical distribution—warrant renewed examination and critical reassessment. This article aims to address these ambiguities and research gaps while offering an updated understanding of the Seh Gabi ceramic tradition by incorporating recent archaeological findings. The results of this study reveal that, contrary to earlier assumptions that placed the chronological span of Seh Gabi ware between 4600/4500 and 4200 BCE, the earliest examples of this pottery type—associated with Dalma ceramics—actually emerged during the Dalma phase around 5000 BCE and continued until approximately 4200 BCE. Another key finding of this study concerns the evolution of the decorative elements used on these vessels. While the earliest specimens are adorned with simple geometric motifs, the middle phases of the tradition display a wider variety of geometric patterns. In the final stages, figural representations—such as animal and plant motifs—begin to appear. Furthermore, the distribution of this ceramic tradition is not confined to the eastern Central Zagros, as previously believed. The new evidence indicates that its reach extended beyond that region, encompassing a broader area influenced by the Seh Gabi ceramic style.

Keywords: Seh Gabi, black-on-buff painted pottery, eastern Central Zagros, animal motifs.

Introduction

A review of the history of Chalcolithic studies in the Central Zagros region of western Iran reveals a division into two major and influential phases. The first phase, which laid the foundation for subsequent research, corresponds to the pre-revolutionary period, particularly between 1965 and 1985. During this time, two major projects were conducted by the Royal Ontario Museum: the Mahidasht Project (Levine, 1974; 1975b; Levine & McDonald, 1977) and the Godin-Seh Gabi Project (Young, 1965; 1974; Young & Levine, 1975) in the eastern and western Central Zagros. In these projects, in addition to surface surveys, key sites such as Siahbid, Chogā Mārān, Godin, and the multiple mounds of Seh Gabi were excavated. The outcomes contributed significantly to establishing the region's prehistoric sequence as well as the ceramic traditions and stylistic frameworks (Henrickson, 1983; 1985).

The second phase of research has emerged more recently over the past two decades, led by a new generation of archaeologists—predominantly Iranian—who have applied updated scientific methodologies, including radiocarbon dating and advanced excavation and survey techniques. Many aspects of earlier research have since been critically re-evaluated. For example, new excavations at Dalma-period sites in northwestern (Abadi, 2017) and western Iran (Behrānīpour, 2021) have led to a revision of established assumptions concerning Dalma chronology (Sā'ed Moucheshī, 2021), the cultural development and diffusion of Dalma traditions, and the typology of Dalma ceramics (Renette, 2022).

These updates are not limited to the Dalma period alone but extend to other ceramic traditions and Chalcolithic sequences in the Central Zagros, including J-type pottery (Renette et al., 2021; Mohammadi Qasrian, 2021), Godin VII assemblages (Mohammadi Qasrian, 2023), and studies on the Late Chalcolithic period more broadly (Renette & Mohammadi Qasrian, 2020).

Amid these developments, one ceramic tradition that has received comparatively little scholarly attention is the Seh Gabi-type painted ware. Much of the knowledge about this ware still relies on early foreign-led studies from the 1970s and 1980s. Numerous questions remain unresolved: What were the origins and precise chronological range of this ceramic style? How does it relate to preceding (Dalma) and succeeding

(Godin VII) cultural phases? What is the geographical distribution of this ceramic tradition? And what are the available relative and absolute dating indicators?

This article aims to address these questions, eliminate existing ambiguities, and present an updated and comprehensive overview of Seh Gabi-type painted pottery. The study shows that contrary to earlier interpretations that positioned Seh Gabi ware within a narrow 400–500-year post-Dalma horizon in the late fifth millennium BCE, its earliest forms appear – albeit in limited quantities – contemporaneously with the Dalma tradition around 5000 BCE and continue into the second half of the millennium.

Moreover, unlike previous scholarship that regarded Seh Gabi painted pottery as a monolithic and unchanging tradition throughout its chronological span, this research reveals significant transformations in its stylistic and decorative elements. Another major finding is that the distribution of Seh Gabi-type ceramics was not confined to the eastern Central Zagros and the Kangavar Valley but extended into broader areas of western Iran.

In sum, this paper offers the most up-to-date assessment of this ceramic tradition, shedding new light on its evolution, distribution, and broader significance within the prehistoric cultural landscape of western Iran.

The Multiple Mounds of Seh Gabi

As with many prehistoric periods in Iran, the Seh Gabi phase derives its name from one of the mounds bearing the same name – specifically, Seh Gabi B – located in the Kangavar Plain, in the eastern Central Zagros. It should be noted that Seh Gabi B is one of several closely spaced mounds collectively known as the Seh Gabi mounds. These mounds lie approximately 8 kilometers northeast of the site of Godin Tepe and adjacent to the village of Seh Gavi, in Tuyserkan County, Hamadan Province. The multiple Seh Gabi mounds were excavated over two seasons between 1971 and 1973. These excavations revealed a nearly complete cultural sequence spanning from the Late Neolithic to the end of the Chalcolithic period (Levine, 1975b).

Among them, Seh Gabi C is a single-period site characterized by ceramics of the Shahn Abad type. Although some sources attribute this type to the Early Chalcolithic period (Henrickson, 1985; Levine and Young, 1987), Levine himself proposed a date for this ceramic tradition in the Late Neolithic, specifically between 6000 and 5500 BCE (Levine, 1975b: 32). Following the Shahn Abad-type ceramics of the Late Neolithic, Early and Middle Chalcolithic ceramics such as Dalma-type and Seh Gabi-type pottery were recovered from Seh Gabi B (Levine, 1975b: 32). Late Chalcolithic ceramics from the Kangavar Plain, including Godin VII and VI types, were recovered from mounds A, E, F, and G (Levine, 1975b: 34–36).

The primary ceramic focus of the present study – Seh Gabi-type painted ware – is one of the diagnostic ceramic traditions of the Seh Gabi phase and, as noted, was recovered from the excavations at Mound B. This tradition is further discussed in the sections that follow.

Seh Gabi-Type Painted Pottery

Within the prehistoric sequence of western Iran, the Seh Gabi period follows the Dalma period. In addition to the painted pottery type under investigation in this study, another ceramic variety known as Seh Gabi Red Ware has also been reported from this phase (Henrickson, 1985); however, it falls outside the scope of the present research.

Seh Gabi-type painted pottery is characterized by its well-made, buff-colored, uncoated body, decorated with black-painted motifs. This ceramic tradition, like the Black-on-Buff (BOB) painted wares of the Siah Bid type from the central Zagros region, and similar traditions from other areas of Iran such as the Bakun culture in Fars, belongs to the broader Black-on-Buff ceramic family. The decorative repertoire on the outer surface of this pottery typically includes geometric motifs such as pendent triangles, checkerboard patterns, horizontal bands, zigzag lines, and occasionally zoomorphic and floral designs (Fig. 1). The black-painted designs exhibit a glossy, vitreous appearance, which is considered the most distinctive feature of Seh Gabi-type painted pottery (Henrickson, 1985).

More broadly, BOB ceramics – including the Seh Gabi painted ware – represent a widespread ceramic tradition that extended across much of western and southwestern Iran. It is widely believed that the Seh Gabi painted ceramic tradition, along with other stylistically similar BOB wares from these regions, reflects

a cultural connection to or influence from the Ubaid culture of Mesopotamia (Ubaid-related) (Weeks et al., 2020). The nature of this connection, as well as the origins and development of the Seh Gabi painted ceramic tradition, will be explored in the following sections.

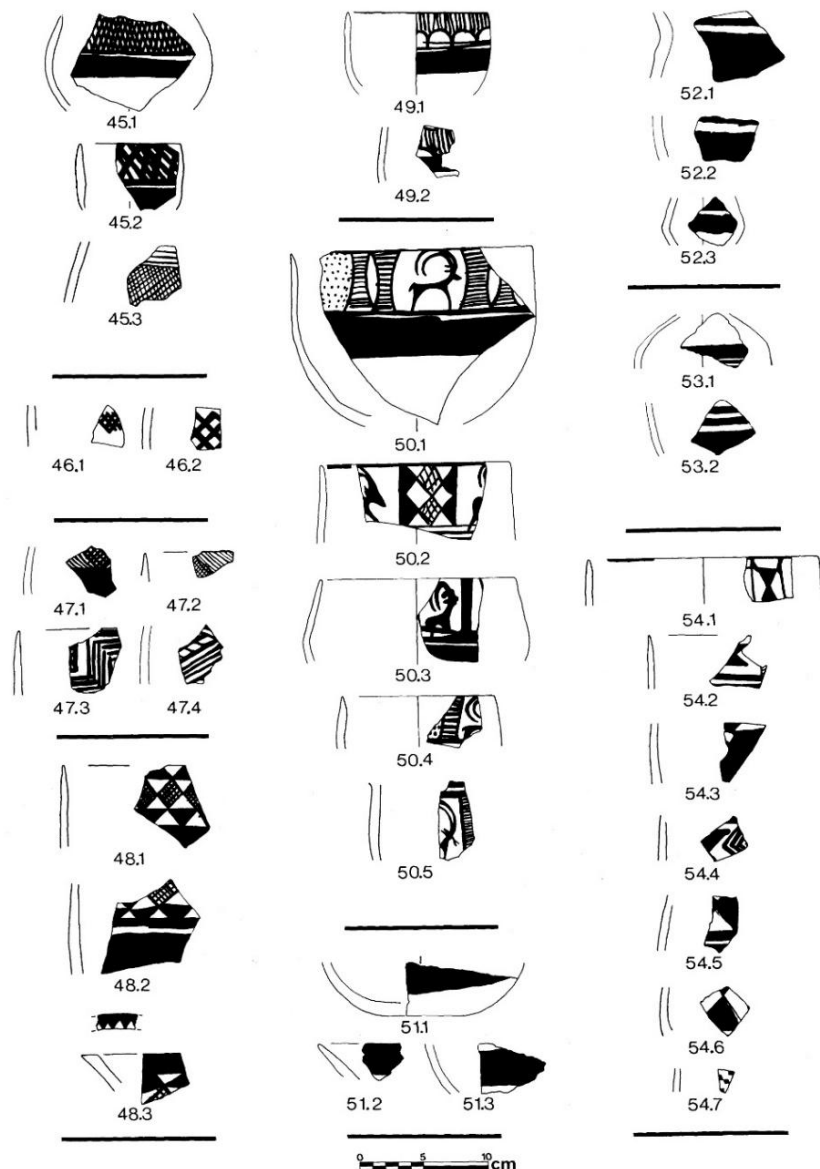

Figure 1: Examples of Seh Gabi-type Painted Pottery
(Henrickson, 1985 : fig. 17)

Chronology of Seh Gabi Painted Pottery

In the prehistoric sequence of western Iran, the Seh Gabi period succeeds the Dalma period. In the stratigraphic trench at Tepe Godin (Trench XYZ, also known as the Kiln Section), Seh Gabi-type ceramics were found stratigraphically above Dalma-type ceramics (Henrickson, 1983). A similar sequence is observed at Tepe Seh Gabi (Seh Gabi B), where ceramics associated with the Seh Gabi period also overlay those of the Dalma tradition (Henrickson, 1985 : 70).

Henrickson initially dated the Seh Gabi period to the Middle Chalcolithic, placing it between 3600-3200 BCE (Henrickson, 1985 : 70). However, as noted in the introduction, recent updates to the dating of the Dalma period (now estimated to span 5000-4600/4500 BCE) necessitate a revision of the Seh Gabi chronology. Given the sequential relationship between the Dalma and Seh Gabi periods, a more accurate date for Seh Gabi would be approximately 4600/4500-4200 BCE (Rentette and Mohammadi Ghasrian, 2020).

In addition to relative stratigraphic evidence placing the Seh Gabi period in the latter half of the fifth millennium BCE, absolute radiocarbon dating also supports this revised chronology. A radiocarbon sample from Seh Gabi-period deposits at the site of Sarcham in Kurdistan Province yielded a date between 4400 and 4200 BCE (Saed Mucheshi et al., 2024 : 16). Similarly, radiocarbon dates from the site of Qazanchi in the Kermanshah Plain indicate a contemporaneous timeframe of 4445-4252 BCE for Seh Gabi-period layers (Mashkour et al., 2023 : 20).

Geographic Distribution

Most scholars have traditionally limited the distribution range of Seh Gabi Painted Pottery to the eastern regions of the Central Zagros. However, recent surveys and studies indicate that the spread of this ceramic tradition extended well beyond these eastern areas. To the west, the reach of this cultural tradition extends into the regions of Sahneh, Harsin, and Bisotun near Kermanshah (Mohammadi Ghasrian, 2012). For instance, diagnostic examples of Seh Gabi-type pottery have been recovered from surveys conducted at Tepe Nazlian in Bisotun (Fig. 2). This is particularly noteworthy because Tepe Nazlian lies just 15 kilometers east of Tepe Siahbid, where excavations have yielded Black-on-Buff pottery characteristic of the Siahbid tradition, but no evidence of Seh Gabi-type pottery has been reported (Henrickson, 1985). Thus, Bisotun may represent a cultural boundary between the ceramic traditions of western and eastern Central Zagros during the Chalcolithic period.

It is also important to note that in addition to the Seh Gabi period, other ceramic traditions recovered from sites in the Bisotun region—such as Ji-type and Dalma-type wares—further suggest that this area functioned as a cultural frontier during the Chalcolithic in the Central Zagros (Mohammadi Ghasrian, 2012).

To the north, the distribution of Seh Gabi-type ceramics extends into Kurdistan Province. Notable examples have been recovered from surveys at Tepe Geryashan near Sanandaj (Mohammadi Ghasrian et al., 2019). Toward the south and southeast, the spread of these wares reaches the northern areas of Lorestan, including regions such as Nahavand, Malayer, and Borujerd. The areas farther south appear to fall under the cultural influence of southwestern traditions such as those associated with Susiana (Henrickson, 1985).

In conclusion, the distribution of Seh Gabi Painted Pottery encompasses a wide expanse of western Iran, far beyond the eastern Central Zagros, and includes parts of Kurdistan, central and eastern Kermanshah, Hamadan, and northern Lorestan provinces.

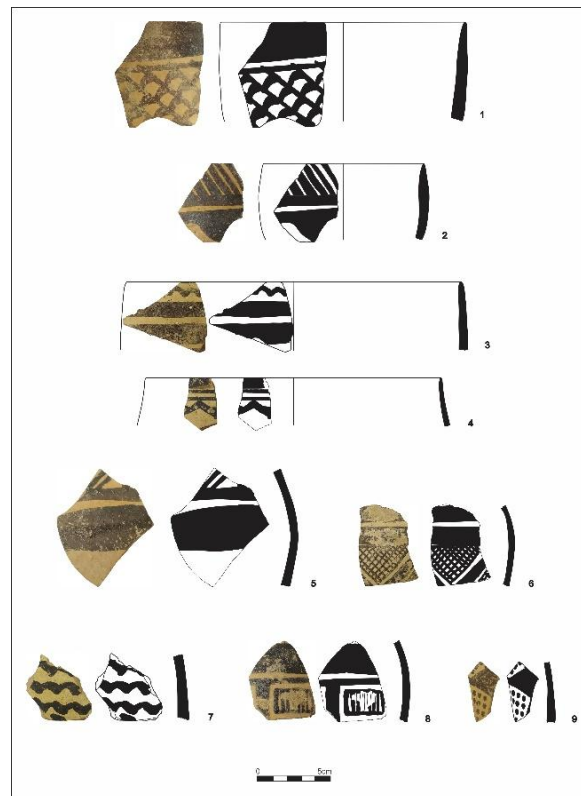

Figure 2: Examples of Seh Gabi-type painted pottery from Tepe Nazlian, Bisotun (Photograph by the author, 2018).

Conclusion

As noted, many of the pottery cultures and traditions of the Chalcolithic and Early Bronze Age in western Iran have recently undergone revision and reexamination following foundational studies conducted in the 1970s and 1980s. Among these, the black-on-buff painted pottery type known as Seh Gabi has largely remained outside these modern reassessments, with most information about it still relying on early research. This article synthesizes the results of the latest excavations and studies conducted on this pottery type across various regions of western Iran, providing an updated and comprehensive perspective.

Some findings of this study contradict previously published reports and interpretations regarding Seh Gabi painted pottery. The most significant result relates to the chronological placement of this pottery type within the prehistoric sequence of western Iran. Nearly all active archaeologists specializing in the Chalcolithic and Early Bronze Age of western Iran have placed this pottery after the Dalma horizon, believing it first appeared in the mid-fifth millennium BCE. However, the reassessment presented here indicates that, contrary to this common view, the earliest black-on-buff painted pottery varieties appeared contemporaneously with different Dalma pottery types at the beginning of the fifth millennium BCE. Consequently, the chronological span of this pottery in the prehistoric sequence of western Iran covers nearly 800 years, from around 5000 BCE to approximately 4200 BCE.

The decoration of early black-on-buff painted pottery of the Seh Gabi type in the Central Zagros east region closely resembles the Dalma horizon black-on-buff pottery from western Mahidasht in every respect, indicating that both belong to a single unified tradition. The decorations of these two pottery types primarily consist of simple geometric motifs beneath the vessel rims. Following the end of the Dalma period around 4500 BCE, the black-on-buff painted pottery became the dominant and widespread type. At this stage, its decorations and motifs diverge significantly from those of earlier black-on-buff pottery in the western Central Zagros. The later phase features a broad array of geometric, floral, and animal motifs not present in the initial phase, while the black-painted surface of the vessels acquires a distinctive glossy, glassy appearance—a hallmark of this pottery in the Chalcolithic and Early Bronze Age archaeology of western Iran.

In addition to these results, it was determined that the distribution range of Seh Gabi black-on-buff painted pottery extends well beyond the eastern Central Zagros, covering a much broader area.

Finally, it should be noted that studies of this pottery tradition and the Seh Gabi period overall suffer from a lack of large-scale, extensive excavations. Most available data derive from surface surveys and limited stratigraphic excavations. Consequently, many aspects of this period—such as architectural types, social organization, community complexity, and cultural interactions—remain poorly understood. Addressing these gaps will undoubtedly require comprehensive future excavations.

مقدمه

به‌طور کلی سفال مهم‌ترین داده فرهنگی در مطالعات دوران پیش از تاریخ است. توالی فرهنگ‌ها و دوره‌های پیش از تاریخ، میزان گستردگی قلمرو فرهنگ‌های پیش از تاریخ، گاهنگاری نسبی و بسیاری دیگر از مباحث مطالعات دوران پیش از تاریخ با مطالعه و بررسی شواهد سفالین حاصل می‌شود. در باستان‌شناسی پیش از تاریخ ایران و به‌ویژه باستان‌شناسی دوران مس‌وسنگ مناطق غربی آن، سبک‌ها و سنت‌های سفالی متفاوتی گزارش شده‌اند. از جمله این سنت‌های سفالی که موضوع نوشتار حاضر نیز می‌باشد، سفال منقوش نوع سه‌گابی در غرب ایران است. این نوع سفال برای اولین بار در دهه ۱۹۸۰ میلادی و بعد از کاوش محوطه‌ای به همین نام در دشت کنگاور وارد ادبیات باستان‌شناسی غرب ایران گردید (Levine, 1975).

نگاهی به تاریخچه مطالعات دوران مس‌وسنگ منطقه زاگرس مرکزی در غرب ایران نشان از تقسیم‌بندی این مطالعات به دو دوره مهم و تاثیرگذار دارد. در دوره اول که زیربنای این مطالعات نیز به نوعی در آن بنا نهاده شده، به دوران قبل از انقلاب و به‌ویژه فاصله سال‌های ۱۹۶۵ تا ۱۹۸۵ میلادی بر می‌گردد. در این دوران دو پروژه مهم، پروژه ماهیدشت (Levine, 1974; 1975b) و غرب زاگرس مرکزی توسط موسسه سلطنتی موزه اونتاریو صورت پذیرفت. در این پروژه‌ها علاوه بر برنامه‌های بررسی و شناسایی، محوطه‌های مهمی همچون سیاه بید، چقاماران، گودین و تپه‌های چندگانه سه‌گابی مورد کاوش قرار گرفتند که در نتیجه آن توالی پیش از تاریخ منطقه و نیز سنت‌ها و سبک‌های سفالی منطقه مشخص گردید (Henrickson, 1983; 1985).

بخش دوم مطالعات دوره مس‌وسنگ منطقه به مطالعات یکی دو دهه اخیر توسط نسل جدیدی از باستان‌شناسان که عمدتاً باستان‌شناسان ایرانی است، برمی‌گردد. در این دوره دوم با بهره‌گیری از روش‌ها و متدهای علمی همانند گاهنگاری رادیوکربن و نیر روش‌های به روز در بررسی و کاوش‌های باستان‌شناختی، جنبه‌های بسیاری از مطالعات دوره اول بازنگری به روزگردید. به عنوان مثال با انجام کاوش‌های جدید در محوطه‌های دالمایی مناطق شمال غرب (Abedi, 2017) و غرب ایران (بحرانی پور، ۱۴۰۰) بسیاری از مباحث و نظریات مطالعات دوره دالما همانند بحث گاهنگاری نسبی و مطلق این دوره (ساعد موچشی، ۱۴۰۰)، مباحث مربوط به چگونگی شکل‌گیری و گسترش این فرهنگ و نیز مباحث مربوط به گونه‌های مختلف سفال نوع دالما اصلاح و به روز گردید (Renette, 2022). این نوع به روز رسانی‌ها محدود به مطالعات دوره دالما نبوده و سایر دوره‌ها و سبک‌های سفال مس‌وسنگ بخش‌های زاگرس مرکزی همانند سفال نوع جی (Rentette et al., 2021; محمدی قصریان، ۱۴۰۰)، گودین VII (Mohammadi Ghasrian, 2023) و مطالعات دوره مس‌وسنگ جدید (Rentette and Mohammadi Ghasrian 2020) نیز کمابیش مورد بازنگری قرار گرفتند. در این میان یکی از گونه‌های سفالی مس‌وسنگ زاگرس مرکزی که کمتر مورد توجه باستان‌شناسان بوده و بسیاری از نظریات در مورد این نوع سفال هنوز بر پایه مطالعات باستان‌شناسان خارجی در دهه‌های گذشته است، سفال منقوش نوع سه‌گابی است.

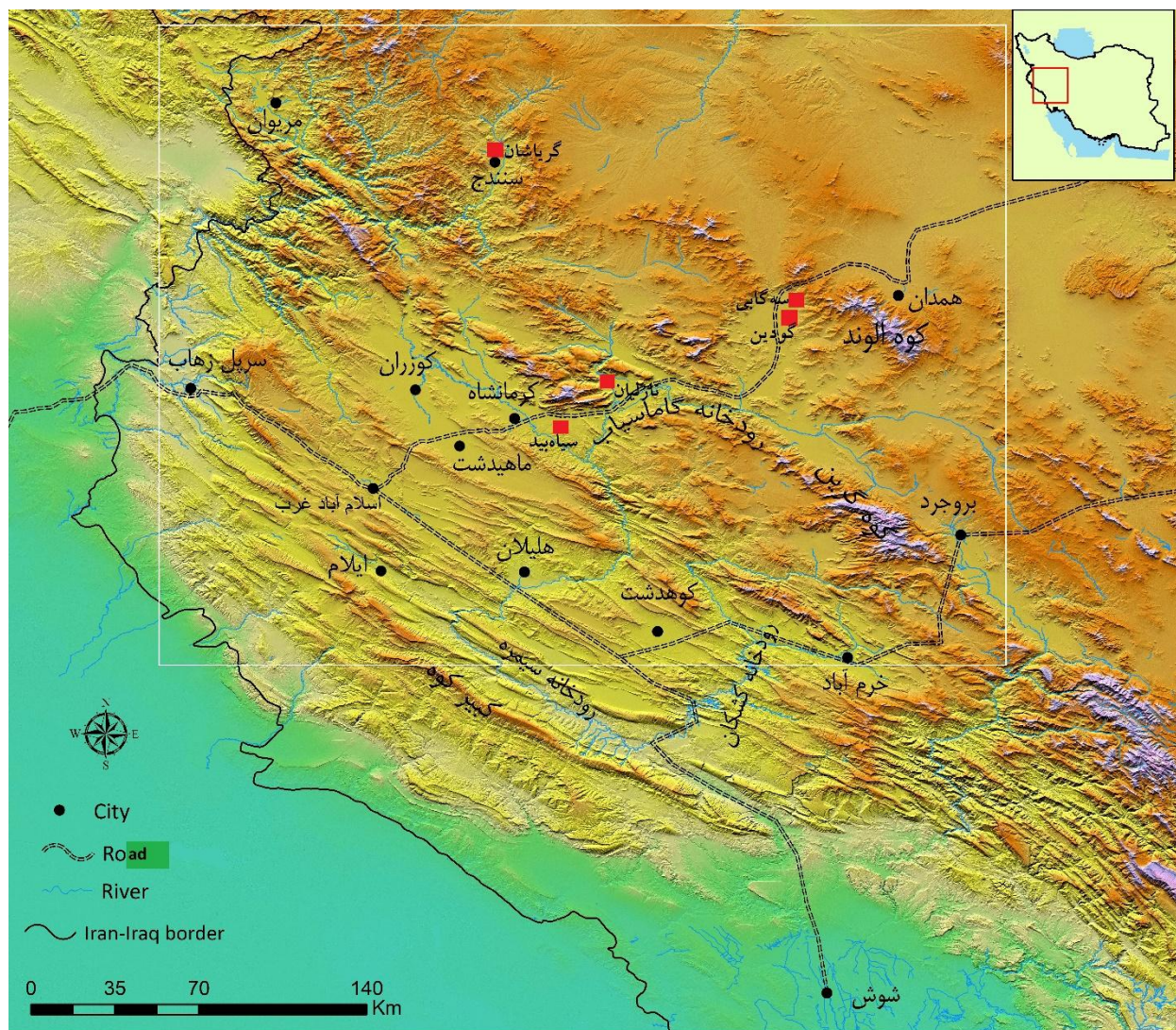
سوالات و ابهامات بسیاری در مورد این سفال وجود دارد. از جمله این سوالات چگونگی شکل‌گیری اولیه و بازه زمانی دقیق این سبک سفالی است؟ ارتباط آن با فرهنگ‌های سفالی ماقبل (دوره دالما) و مابعد (گودین VII) چگونه است؟ دامنه پراکنش این سنت سفالی چه مناطقی از غرب ایران را پوشش می‌دهد؟ شواهد تاریخگذاری نسبی و مطلق این گونه سفالی چیست؟ در نتیجه مقاله حاضر با هدف پاسخگویی به این سوالات و نیز برطرف کردن ابهامات موجود و ارائه تصویری جدید و به روز از سفال منقوش نوع سه‌گابی نگاشته شد. مطالعات صورت گرفته در این پژوهش نشان می‌دهد که برخلاف نظریات گذشته که سفال منقوش سه‌گابی را در یک دوره ۴۰۰-۵۰۰ ساله بعد از دوره دالما در نیمه دوم هزاره پنجم پیش از میلاد قرار می‌دهد، گونه‌های اولیه سفال

منقوش سه‌گابی همزمان با دوره دالما (البته به مقدار محدود) از حدود ۵۰۰۰ ق.م شروع می‌گردد و تا نیمه دوم این هزاره ادامه می‌یابد. همچنین برخلاف مطالعات و نظریات گذشته که سفال منقوش نوع سه‌گابی را یک سنت سفالی بدون تغییر از ابتدا تا انتهای توالی آن در پیش از تاریخ زاگرس مرکزی فرض کرده‌اند، در توالی طولانی مدت این گونه شاهد تغییر و تحولات اساسی در سبک‌ها و تزیینات سفالی آن هستیم. از دیگر یافته‌های تحقیق حاضر این است که دامنه گسترش سفال منقوش گونه سه‌گابی محدود به مناطق شرق زاگرس مرکزی در دره کنگاور نیست و مناطق بیشتری را در غرب ایران تحت پوشش خود دارد. به طور خلاصه آنچه که در ادامه خواهد به روزترین تصویر موجود از مطالعات این سنت سفالی در غرب ایران است.

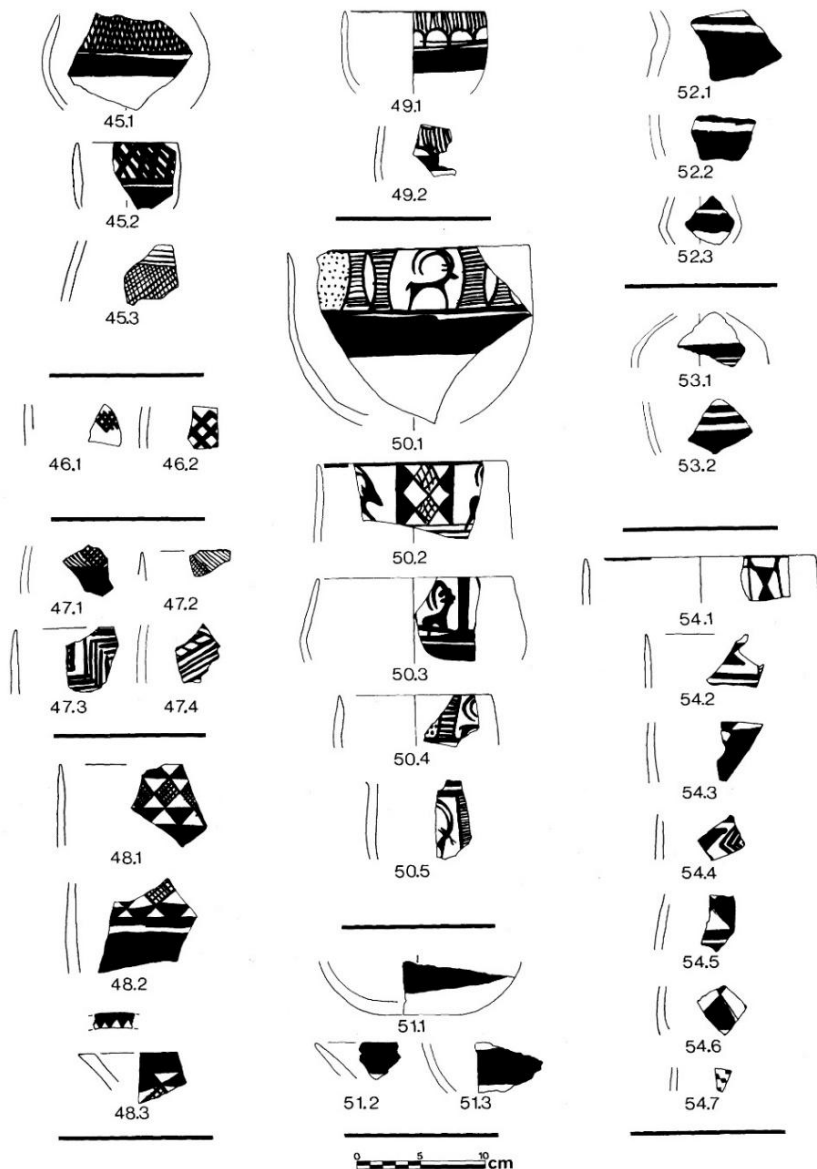
تپه‌های چندگانه سه‌گابی

همانند بیشتر دوره‌های پیش از تاریخ ایران، دوره سه‌گابی نیز نام خود را از یکی از تپه‌هایی به همین نام (سه‌گابی B) در دشت کنگاور در مناطق شرق زاگرس مرکزی برگرفته است. البته لازم به ذکر است که تپه B سه‌گابی یکی از تپه‌های چندگانه سه‌گابی است که به فاصله‌ای نزدیک شکل گرفته‌اند. این تپه‌ها در فاصله ۸ کیلومتری شمال شرق تپه گودین و در جوار روستای سه‌گابی از توابع شهرستان تویسرکان در استان همدان قرار دارند (شکل ۱). تپه‌های چندگانه سه‌گابی در فاصله سال‌های ۱۹۷۱ تا ۷۳ به مدت ۲ فصل مورد کاوش قرار گرفتند که در نتیجه آن مشخص گردید که این تپه‌ها توالی کاملی از دوران نوسنگی جدید تا اواخر مس‌وسنگ را دربردارند (Levine, 1975b). از این میان، تپه c سه‌گابی یک محوطه تک دوره با سفال نوع شهن‌آباد است. هرچندکه در برخی منابع این نوع سفال به دوره مس‌وسنگ قدیم نسبت داده شده است (Henrickson, 1985; Levine and Young, 1987). اما خود لوین قدمت این نوع سفال را به اواخر دوره نوسنگی در بازه زمانی ۶۰۰۰-۵۵۰۰ ق.م پیشنهاد می‌دهد (Levine, 1975b: 32). بعد از سفال‌های دوران نوسنگی جدید نوع شهن‌آباد، سفال‌های دوران مس‌وسنگ قدیم و میانی دشت کنگاور مانند سفال نوع دالما و سفال نوع سه‌گابی از کاوش تپه B به‌دست آمدند (Levine, 1975: 32). سفال‌های دوران مس‌وسنگ جدید دشت مانند سفال‌های نوع گودین VII و VI از کاوش تپه‌های A, E, F, G به‌دست آمدند (Levine, 1975b: 34-36). سفال مورد نظر در پژوهش حاضر یعنی سفال منقوش نوع سه‌گابی یکی از گونه‌های سفالی دوره سه‌گابی است که همانگونه که ذکر گردید از کاوش تپه B به‌دست آمده است که در ادامه در مورد آن صحبت خواهد شد.

نوع سه‌گابی نیز در این دسته جای می‌گیرد، یک سنت سفالی فراگیر است که مناطق وسیعی از غرب و جنوب غرب ایران را در برمی‌گیرد. اعتقاد بر این است که سنت سفالی منقوش نوع سه‌گابی به همراه دیگر سنت های سفالی مشابه در مناطق غرب و جنوب غرب ایران که دارای بدنه نخودی رنگ با نقوش سیاه هستند (Black On Buff/BOB) یک فرهنگ مرتبط و متأثر از فرهنگ عبید بین النهرین است (Ubaid related) (Weeks et al., 2020). چگونگی ارتباط سفال منقوش نوع سه‌گابی با فرهنگ‌ها و سنت‌های مشابه و نیز بحث منشا و چگونگی پیدایش این سنت در ادامه مورد بحث واقع خواهد شد.

شکل ۲: نمونه سفال‌های منقوش نوع سه‌گابی (Henrickson, 1985: fig 17)

گاهنگاری سفال منقوش سه گابی

در توالی پیش از تاریخ غرب ایران، دوره سه گابی بعد از دوره دالما قرار می گیرد. در ترانسه لایه نگاری تپه گودین (XYZ) در تپه گودین که به تراشه برش کوره نیز معروف است، سفال های نوع سه گابی بالای سفال نوع دالما قرار می گیرند (Henrickson, 1983). این موقعیت در کاوش های تپه سه گابی (سه گابی B) نیز تکرار می شود و در این تپه نیز سفال های دوره سه گابی نیز بالای سفال نوع دالما قرار دارد (Henrickson, 1985: 70). تاریخ ارائه شده برای دوره سه گابی توسط هنریکسون، مرحله میانی دوره مس و سنگ میانه با تاریخ ۳۶۰۰-۳۲۰۰ ق.م است (Henrickson, 1985: 70). اما همان گونه که در قسمت مقدمه نیز ذکر گردید، با توجه به بروز رسانی تاریخگذاری دوره دالما (۵۰۰۰-۴۶۰۰/۴۵۰۰ ق.م) و نیز با توجه به واقع شدن دوره سه گابی بعد از دوره دالما در توالی پیش از تاریخ غرب ایران، تاریخ این دوره ۴۶۰۰-۴۵۰۰ تا ۴۲۰۰ ق.م پیشنهاد می گردد (Rentette and Mohammadi Ghasrian, 2020). علاوه بر شواهد گاهنگاری نسبی ارائه شده که تاریخ این دوره را در نیمه دوم هزاره پنجم ق.م قرار می دهد، شواهد گاهنگاری مطلق نیز این تاریخ را تایید می نماید. نمونه گاهنگاری رادیوکربن برای نهشته های دوره سه گابی در محوطه سرچم در استان کردستان تاریخ (۴۴۰۰-۴۲۰۰ ق.م) نشان می دهد (Saed Mucheshi et al., 2024: 16). علاوه بر این تاریخگذاری مطلق محوطه قازانچی در دشت کرمانشاه نیز تاریخ مشابهی (۴۴۴۵-۴۲۵۲ ق.م) برای نهشته های دوره سه گابی نشان می دهد (Mashkour et al., 2023: 20).

مراحل شکل گیری و گسترش سفال منقوش سه گابی

همان گونه که ذکر گردید در توالی پیش از تاریخ غرب ایران، دوره سه گابی بعد از دوره دالما جای می گیرد. نگارنده که سابقه چندین فصل حفاری و کاوش در محوطه های مس و سنگ قسمت های مختلف غرب ایران را در کارنامه دارم همواره با این ذهنیت و پیش فرض که سفال های دوره سه گابی و به طبع سفال نخودی با نقوش سیاه رنگ نوع سه گابی همواره بالای سفال های نوع دالما قرار می گیرند، در این برنامه ها شرکت می یافتم. اما حین انجام کاوش در لایه های مربوط به دوره دالما در یکی از این محوطه ها، متوجه حضور سفال های نخودی با نقوش سیاه رنگ (BOB) به همراه سفال نوع دالما در یک بافت و لایه دست نخورده باستان شناسی شدم.

واقعیتی که با ذهنیت نگارنده در مورد تقدم و تاخر سفال نوع دالما و سه گابی در تضاد کامل بود. با رجوع دوباره به مقالات و گزارش های منتشر شده در مورد محوطه های مس و سنگ غرب ایران، متوجه شدم که الیزابت هنریسکون در یکی از مقالات خود وجود سفال نخودی با نقوش سیاه رنگ (نوع BOB) را البته به مقدار محدود در لایه های دوره دالمای تپه B سه گابی در کنگاور گزارش کرده است (Henrickson, 1985: 73). نامبرده همچنین گزارش می دهد که علاوه بر مقدار کم این نوع سفال در مقایسه با سفال نوع دالما در دوره دالمای تپه B سه گابی، این نوع سفال ها کاملاً شبیه به سفال های نخودی منقوش نوع سیاه بید قدیم در ماهیدشت است و از این منظر تفاوتی بین آنها دیده نمی شود (Henrickson, 1985: 73). این در حالی است که ویژگی بارز سفال نوع سه گابی در جلا و براق بودن نقوش سیاه رنگ روی سفال است، ویژگی که در مورد گونه های اولیه این نوع سفال در دشت کنگاور و نیز سفال های نخودی منقوش نوع سیاه بید ماهیدشت دیده نمی شود. در نتیجه با توجه به شواهد ذکر شده، نمونه های اولیه سفال نخودی با نقوش سیاه رنگ در ابتدا و البته به مقدار محدود از دوره دالما شروع می گردد.

این نوع سفال های اولیه کاملاً شبیه به سفال های نخودی منقوش نوع سیاه بید در مناطق غرب زاگرس مرکزی در ماهیدشت است و در واقع هر دوی آنها یک سبک و سنت سفالی هستند. اما در ادامه و با ناپیدایی سفال نوع دالما در اواسط هزاره پنجم پیش

از میلاد، سفال منقوش نوع سه‌گابی با نقوش سیاه رنگ براق به گونه رایج و غالب تبدیل می‌گردد، و از این طریق از سفال‌های نخودی منقوش مناطق غرب زاگرس مرکزی جدا می‌گردد. لازم به ذکر است که جدیدترین تاریخ پیشنهاد شده برای دوره سیاه بید قدیم در غرب زاگرس مرکزی، تاریخ ۵۰۰ تا ۴۶۰۰ ق.م است (Rentette and Mohammadi Ghasrian, 2020) که این تاریخ با گاهنگاری مراحل اولیه سفال نخودی با نقوش سیاه رنگ در شرق زاگرس مرکزی همخوان است. در نتیجه و با توجه به مطالب گفته شده بازه زمانی سفال نخودی با نقوش سیاه رنگ یک دوره طولانی مدت است که برخلاف تصور رایج همزمان با سفال‌های نوع دالما در حدود ۵۰۰ ق.م آغاز می‌گردد. در بازه زمانی ۵۰۰ تا ۴۶۰۰ ق.م سنت دالما سنت غالب است و سفال یاد شده به مقدار محدود وجود دارد. اما در اواسط این هزاره و با پایان یافتن دوره دالما، این گونه با مشخصه بارز خود که همان نقوش براق و شیشه مانند است به فرهنگ غالب تبدیل می‌گردد و تا حدود ۴۲۰۰ ق.م به حیات خود ادامه می‌دهد.

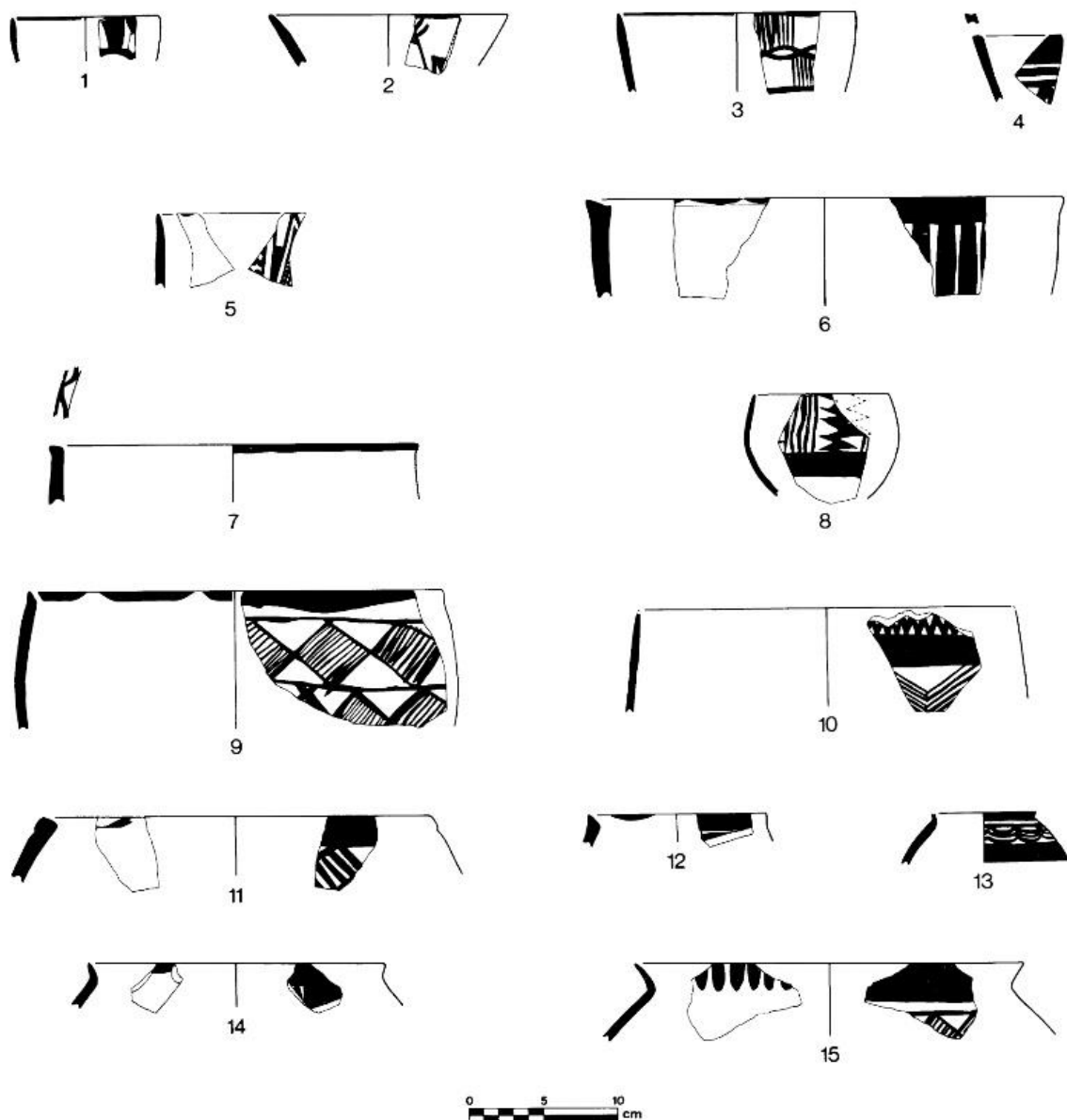
تزئینات سفال منقوش نوع سه‌گابی

نکته دیگر در مورد توالی طولانی مدت سفال منقوش سه‌گابی مربوط نوع تزئینات روی سفال است. همان‌گونه که ذکر گردید در بیشتر منابع سفال منقوش نوع سه‌گابی یک سنت سفالی بیان شده است که از مراحل آغازین تا پایان آن بدون تغییر و تحولات خاصی ادامه می‌یابد. این در حالی است که بر اساس توالی طولانی مدت نزدیک به ۸۰۰ سال این سنت مطمئناً نوع تزئینات نیز در مراحل اولیه و آغازین این دوره متفاوت و متغیر بوده است. همان‌گونه که ذکر گردید نمونه‌های اولیه سفال منقوش نوع سه‌گابی در نیمه اول هزاره پنجم پیش از میلاد کاملاً شبیه به سفال نخودی منقوش نوع سیاه بید قدیم در غرب زاگرس مرکزی است. تزئینات رایج روی سفال‌های نخودی منقوش افق سیاه‌بید قدیم متشکل از نقوش ساده هندسی است (Levine and Young, 1987: fig12). در نتیجه تزئینات مشابهی نیز روی گونه‌های اولیه سفال‌های منقوش نوع سه‌گابی در مناطق شرق زاگرس مرکزی دیده می‌شوند (شکل ۳). اما با غالب شدن سفال منقوش نوع سه‌گابی در اواسط هزاره پنجم ق.م، شاهد تغییرات اساسی مابین سفال نوع سیاه بید و سفال ن منقوش و سه‌گابی هستیم. علاوه بر حالت جلاگونه نقوش روی سفال‌های منقوش نوع سه‌گابی که این مورد در مورد سفال نوع سیاه بید دیده نمی‌شود، در این دوره نوع تزئینات هر دو سنت نیز تفاوت‌هایی با هم دارند.

تزئینات روی سفال‌های نوع سیاه بید در این دوره بیشتر متشکل از نقوش نواری شکل زیر لبه ظرف و تزئینات مشابه است (Levine and Young, 1987: fig12) که این مورد در سفال‌های نوع سه‌گابی کمتر دیده می‌شود. نقوش روی سفال‌های دوره سه‌گابی (۴۵۰۰-۴۲۰۰ ق.م) برخلاف گونه‌های اولیه تنوع بیشتری را داراست و شامل تزئیناتی همچون مثلث‌های آویزان، نقوش شطرنجی، نقوش زیگماتمانند، نقوش نردبانی نقوش نقطه‌ای، نقوش جانوری (Henrickson, 1985: fig6-17) و همچنین نقوش گیاهی مانند نقوش موسوم به اسپریگ (Sprig) می‌باشد (Mohammadi Ghasrian et al., 2019) (شکل ۴). نکته آخر مربوط به نقوش جانوری روی سفال‌های نوع سه‌گابی است. همان‌گونه که در ادامه خواهد آمد به‌طور کلی تزئینات جانوری و به‌ویژه نقوش سر حیوانات مانند کل و بز کوهی از جمله تزئینات مراحل پایانی این دوره است و در مراحل اولیه آن کمتر این نوع نقوش به چشم می‌خورد. لازم به ذکر است این روند خاص محوطه‌های مناطق شرق زاگرس مرکزی نیست و به‌طور کلی در مناطق غرب زاگرس مرکزی و نیز محوطه‌های مناطق همجوار آن مانند گورستان‌های هکلان و پرچینه در جنوب غرب ایران نیز چنین روندی مشاهده می‌شود. از جمله محوطه‌های کلیدی مس‌وسنگ غرب زاگرس مرکزی که تزئینات روی سفال به ابزاری جهت گاهنگاری تبدیل گشته است، گورستان‌های هکلان و پرچینه است. به‌طور کلی گورستان پرچینه دارای سه کارگاه کاوش A, B و C و هکلان نیز دارای دو کارگاه A و B است (Haernick and Overlate, 1996).

ارنی هنریک و برونو اورلت معتقدند که پرچینه A از پرچینه B و C و گورستان هکلان (هکلان B و A) قدیمی‌تر و دارای تاریخ ۴۶۰۰ تا ۴۲۰۰ ق.م است. تاریخ پیشنهادی برای پرچینه B و C و گورستان هکلان (هکلان B و A) نیز ۴۲۰۰ تا ۳۶۰۰ ق.م است (Haernick and Overlate, 1996:27). همان‌گونه که ذکر گردید مبنای تقدم و تاخر در تاریخگذاری این دو گورستان، وجود سبک‌های متفاوت سفالی و نیز نوع تزیینات روی سفال و نیز مهرهای این دو گورستان است. گونه‌های سفالی رایج در پرچینه A سفال نوع BOB با تزیینات هندسی است. این درحالی است که تزیینات رایج روی سفال‌ها و نیز مهرهای گورستان‌های جدیدتر (هکلان B و A و پرچینه C و B)، بیشتر شامل نقوش جانوری به صورت سر حیواناتی مانند کل و بز کوهی است (Haernick and Overlate, 1996:27).

شکل ۳: تزیینات هندسی گونه‌های اولیه سفال منقوش سه‌گابی (Henrickson, 1985: Fig12)

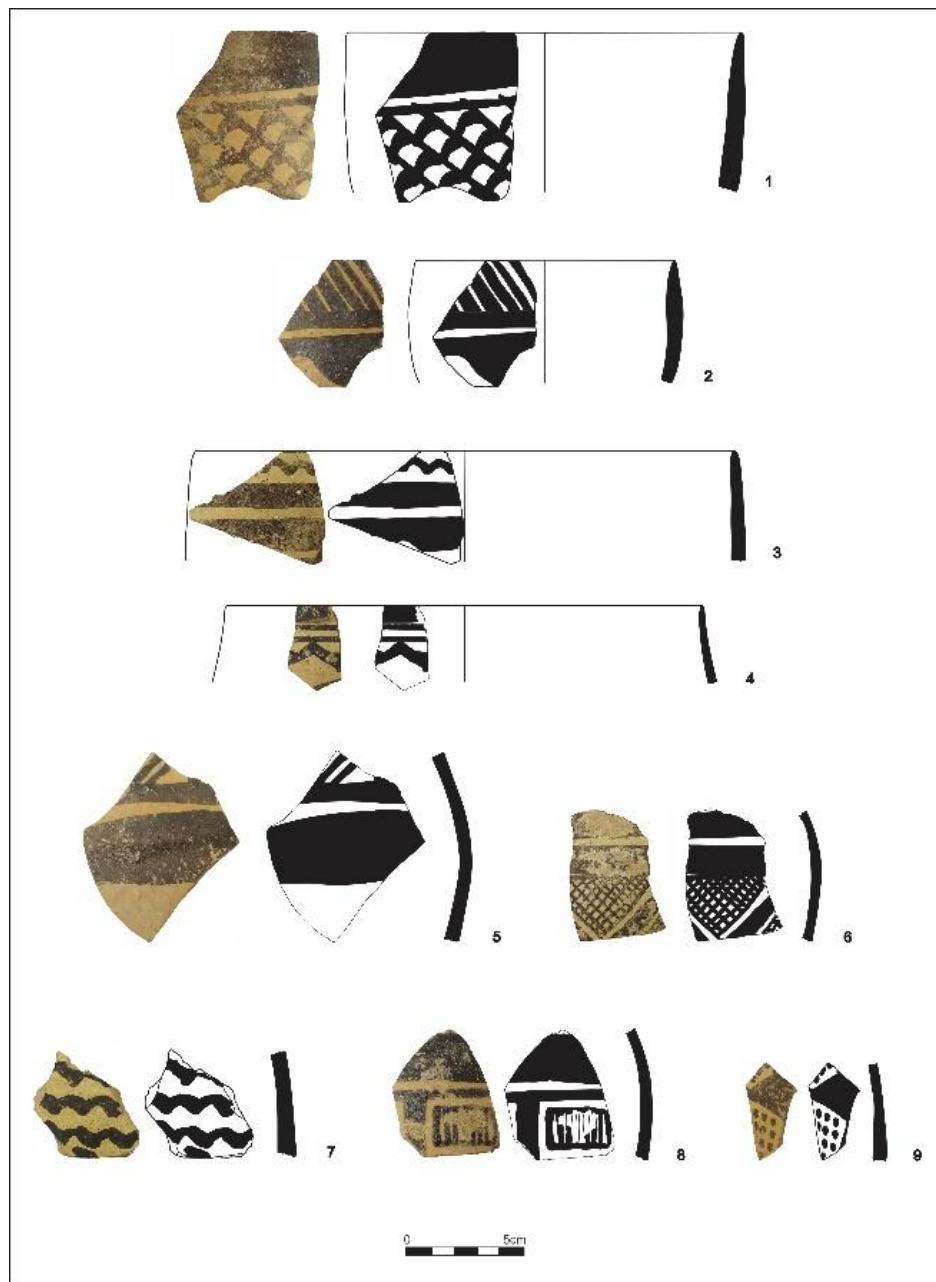

شکل ۴: نمونه سفال‌های منقوش سه‌گابی تپه گریاشان در سنندج، استان کردستان. قطعات ۲۴ و ۲۵ از جمله تزئینات گیاهی موسوم به اسپریگ هستند (تصویر از نگارنده، ۱۳۹۷)

دامنه پراکنش

بیشتر محققان دامنه گسترش قلمرو سفال منقوش سه‌گابی را محدود به مناطق شرق زاگرس مرکزی می‌دانند. با این حال، بررسی‌ها و مطالعات جدید نشان می‌دهد که این سنت در مناطق وسیع‌تری فراتر از شرق زاگرس مرکزی گسترده است. از سمت غرب، دامنه گسترش این فرهنگ به مناطق صحنه، هرسین و بیستون در نزدیکی کرمانشاه می‌رسد (محمدی قصریان، ۱۳۹۱). به عنوان نمونه، سفال‌های شاخص نوع سه‌گابی در کاوش‌های تپه نازلیان در بیستون یافت شده است (شکل ۵). این در حالی است که تپه نازلیان در فاصله ۱۵ کیلومتری شرق تپه سیاه‌بید قرار دارد که کاوش‌های انجام شده در آن، سفال‌های نخودی منقوش از نوع سیاه‌بید را نشان می‌دهد و شواهدی از سفال نوع سه‌گابی گزارش نشده است (Henrickson, 1985). بنابراین، بیستون را می‌توان به عنوان مرزی جداکننده قلمروی فرهنگ‌های سفالی غرب و شرق زاگرس مرکزی در دوران مس‌وسنگ قلمداد کرد. همچنین لازم به ذکر است که علاوه بر دوره سه‌گابی، سایر شواهد سفالی گزارش شده از محوطه‌های منطقه بیستون، مانند سفال نوع جی، سفال نوع دالما و...، حاکی از نقش مرزی این ناحیه در دوران مس‌وسنگ زاگرس مرکزی است (محمدی قصریان، ۱۳۹۱). از سمت شمال، دامنه گسترش سفال نوع سه‌گابی تا کردستان نیز ادامه دارد. شواهد قابل توجهی از این نوع سفال در بررسی‌های تپه گریاشان در سنندج به دست آمده است (Mohammadi Ghasrian et al., 2019). از سمت جنوب و جنوب‌شرق، گسترش سفال منقوش نوع سه‌گابی تا مناطق شمال لرستان مانند نهاوند، ملایر و بروجرد ادامه دارد، در حالی که مناطق جنوبی‌تر تحت تأثیر فرهنگ‌های جنوب غرب مانند شوشان هستند (Henrickson, 1985). در نتیجه، با توجه به موارد ذکر شده، گستره

وسیع‌تری از غرب ایران فراتر از منطقه شرق زاگرس مرکزی در استان‌های کردستان، مرکز و شرق کرمانشاه، همدان و شمال لرستان در محدوده پراکنش سفال منقوش نوع سه‌گابی قرار می‌گیرد.

شکل ۵: نمونه سفال‌های منقوش نوع سه‌گابی تپه نازلان، بیستون (تصویر از نگارنده، ۱۳۹۷)

نتیجه‌گیری

همان‌طور که اشاره شد، بسیاری از فرهنگ‌ها و سنت‌های سفالی دوران مس‌وسنگ غرب ایران پس از پایه‌گذاری مطالعات اولیه در دهه‌های ۱۹۷۰ و ۱۹۸۰ میلادی، اخیراً مورد بازنگری و بررسی مجدد قرار گرفته‌اند. در این میان، سفال منقوش سیاه بر زمینه

نخودی نوع سه‌گابی از دایره این مطالعات و بازنگری‌های جدید خارج مانده و اطلاعات مربوط به آن عمدتاً بر پایه مطالعات اولیه استوار است. مقاله حاضر با گردآوری نتایج جدیدترین کاوش‌ها و بررسی‌های صورت‌گرفته در مورد این گونه سفالی در مناطق مختلف غرب ایران، تصویری به‌روز و تازه از آن ارائه می‌دهد. برخی از یافته‌های این پژوهش با مطالب موجود درباره سفال منقوش نوع سه‌گابی در مقالات و گزارش‌ها همخوانی ندارد.

مهم‌ترین دستاورد این تحقیق، مربوط به بازه زمانی سفال منقوش سیاه بر زمینه نخودی نوع سه‌گابی در توالی پیش‌ازتاریخ غرب ایران است. تقریباً تمامی باستان‌شناسان فعال در حوزه مس‌وسنگ غرب ایران این نوع سفال را پس از افق سفال دالما قرار داده و معتقدند که نخستین بار در اواسط هزاره پنجم پیش از میلاد ظهور یافته است. در حالی که بازنگری حاضر نشان می‌دهد، برخلاف تصور رایج، گونه‌های اولیه سفال منقوش سیاه بر زمینه نخودی همزمان با انواع مختلف سفال دالما و در آغاز دوره دالما در هزاره پنجم پیش از میلاد ظاهر شده‌اند. بنابراین، بازه زمانی این سفال در توالی پیش‌ازتاریخ غرب ایران تقریباً ۸۰۰ سال است که از حدود ۵۰۰۰ ق.م شروع و تا حدود ۴۲۰۰ ق.م ادامه می‌یابد.

نقوش گونه‌های اولیه سفال منقوش سیاه بر زمینه نخودی نوع سه‌گابی در مناطق شرق زاگرس مرکزی کاملاً مشابه سفال منقوش سیاه بر زمینه نخودی افق سیاه‌بید قدیم در غرب ماهیدشت است و از این منظر تفاوتی میان این دو گونه سفالی وجود ندارد و هر دو بخشی از یک سنت واحد به شمار می‌روند. تزئینات این دو گونه سفالی عمدتاً شامل نقوش هندسی ساده در زیر لبه ظرف است. با پایان دوره دالما در حدود ۴۵۰۰ ق.م، سفال منقوش سیاه بر زمینه نخودی به شکل رایج و غالب تبدیل می‌شود و از نظر نوع تزئینات و نقوش به‌طور کامل از سفال‌های منقوش سیاه بر زمینه نخودی مناطق غرب زاگرس مرکزی متمایز می‌گردد. در این مرحله، علاوه بر تنوع زیاد تزئینات هندسی، گیاهی و جانوری که در فاز اولیه دیده نمی‌شود، نقوش سیاه‌رنگ روی بدنه سفال حالت براق و شیشه‌مانندی پیدا می‌کند که از شاخصه‌های اصلی این نوع سفال در باستان‌شناسی دوران مس‌وسنگ غرب ایران به شمار می‌رود.

علاوه بر موارد ذکر شده، مشخص شد که دامنه پراکندگی سفال منقوش سیاه بر زمینه نخودی نوع سه‌گابی تنها محدود به مناطق شرق زاگرس مرکزی نیست و گستره وسیع‌تری فراتر از این مناطق را در بر می‌گیرد. نکته پایانی درباره مطالعات این سنت سفالی و به‌طور کلی دوره سه‌گابی، کمبود کاوش‌های گسترده و جامع در محوطه‌های این دوره است. اکثر اطلاعات موجود عمدتاً از بررسی‌های سطحی و کاوش‌های لایه‌نگاری محدود به دست آمده است. در نتیجه، بسیاری از جنبه‌های این دوره، از جمله نوع معماری، ساختار اجتماعی و پیچیدگی جوامع، روابط و تعاملات فرهنگی و ... هنوز نامشخص باقی مانده‌اند. دستیابی به این اطلاعات بدون شک نیازمند انجام کاوش‌های گسترده و جامع در آینده خواهد بود.

منابع

بحرانی پور، حنان (۱۴۰۰). گاهنگاری مطلق و گوناگونی دورن منطقه‌ای سنت سفالی دالما بر اساس تحلیل سفال منقوش تک رنگ. پژوهش باستان سنجی، ۷(۱۳): ۱۰۳-۱۲۳.

ساعتی، امیر (۱۴۰۰). سنت حاجی فیروز، سمت دالما: گسستگی یا پیوستگی؟. سپهر مجد، باستان‌شناسی دنیای ایرانی و سرزمینهای پیرامون (جشن نامه دکتر یوسف مجید زاده). به کوشش، سجاد علی بیگی، محمدرضا میری و هالی پیتمن. تهران. مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی: صص. ۱۲۱-۱۳۳.

محمدی قصریان، سیروان (۱۴۰۱). دوره گودین VII و بازنگری مطالعات آغاز دوره مس و سنگ جدید بخشهایی از غرب ایران». پژوهش های باستان شناسی ایران، ۱۲ (۳۳): ۸۹-۱۱۳.

محمدی قصریان، سیروان (۱۳۹۱). بیستون و مناطق پیرامون در دوره های نوسنگی و مس و سنگ، پژوهش های باستان شناسی مدرس، ۴ (۸)، ۳۴-۴۶.

محمدی قصریان، سیروان (۱۴۰۰). بازنگری مطالعات دوره مس و سنگ قدیم غرب زاگرس مرکزی براساس داده های پروژه باستان شناسی ماهیدشت. پایان نامه دکتری باستان شناسی. استاد راهنما دکتر کمال الدین نیکنامی. گروه باستان شناسی. دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تهران. (منتشر نشده)

Abedi, A. (2017). Iranian Azerbaijan pathway from the Zagros to the Caucasus, Anatolia and northern Mesopotamia : Dava Göz, a new neolithic and chalcolithic site in NW Iran. *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, 17(1), 69-69.

Haernick, E., & Overlate, B. (1996). *The Chalcolithic period Parchinah and Hakalan. Luristan Excavation Documents* vol.1. Royal museums of art and History, Brussels.

Henrickson, E. F. (1983). *Ceramic Styles and Cultural Interaction in the Early and Middle Chalcolithic of the Central Zagros, Iran*, PhD Dissertation, Department of Anthropology, University of Toronto.

Henrickson, E. F. (1985). An updated chronology of the Early and Middle Chalcolithic of the Central Zagros Highlands, western Iran. *Iran*, 23(1), 63-108.

Levine, L. D. (1974). Archaeological Investigations in the Mahidasht Western Iran-1975. *Palé orient*, 2(2), 487-490.

Levine, L. D. (1975a). The Excavation at Seh Gabi. In F, Bagherzadeh(ed), *Proceeding of the IIIRD annual symposium on archaeological research in Iran*. Iranian center for archaeological research. Tehran.

Levine, L. D. (1975b). The Mahidasht project, *Iran*, 14, 160-61.

Levine, L. D. and Young, T. C., Jr. (1987). A summary of the ceramic assemblages of the Central Western Zagros from the Middle Neolithic to the late third millennium B.C. In *Pré histoire de la Mé sopotamie: La Mé sopotamie prè historique et l exploration rè cente du Djebel Hamrin*: 15-53 Paris, Éditions de la Centre National de la Recherche Scientifique (CNRS).

Levine, L. D., & McDonald, M. M. (1977). The Neolithic and Chalcolithic periods in the Mahidasht. *Iran*, 15(1), 39-50.

Mashkour, M., Davoudi, H., Djamali, M., Shidrang, S., Tengberg, M., Mylona, P., Khormali, F., Morteza, R., Beizae Doost, S., Moradi, B., Khazaeli, R., & Fathi, H. (2023). Tappeh Qazanchi, a

settlement from the early Neolithic to the Bronze age in the Kermanshah plain, Iran. *Archaeological Research of Iran*, 13(36), 7–33. <https://doi.org/10.22084/nbsh.2021.25051.2394>

Mohammadi Ghasrian, S., Dadaneh, M. Z., Colantoni, C., & Skuldbøl, T. B. B. (2019). Tepe Gryashan. Late Chalcolithic Pottery from the Region of Sanandaj, Western Iran. *Ash-sharq: Bulletin of the Ancient Near East-Archaeological, Historical and Societal Studies*, 3(2), 38–54.

Mohammadi Ghasrian, S. (2023). Western Iran at the end of fifth millennium BC, change or continuity? An appraisal. *Archaeological Research of Iran*, 37, 61–77.

Renette, S., & Mohammadi Ghasrian, S. M. (2020). The central and northern Zagros during the Late Chalcolithic: An updated ceramic chronology based on recent fieldwork results in western Iran. *Palé orient. Revue pluridisciplinaire de pré histoire et de protohistoire de l'Asie du Sud-Ouest et de l'Asie centrale*, (46 1–2), 109–132.

Renette, S. R., Mohammadi Ghasrian, S., & Ghafoori, O. (2021). The Mahidasht survey project (1975–78) revisited initial report on new collaborative efforts to catalogue and publish legacy data at the National Museum of Iran. *Journal of Iran National Museum*. 2(1):43–58.

Renette, S. (2022). Defining Dalma: an incipient mountain identity? *Paleoreint*, 48(1), 111–130.

Mucheshi, A. S., Ghasrian, S. M., Abe, M., Dadane, M. Z., Khosravi, S., Amiri, S. Mashkour, M., Ghorbani, M.S., Abadi, F.B.S., & Davoudi, H. (2024). Excavation at Sarcham, A Multi-Period Archaeological Site in Hawraman Region, Kurdistan Province, Iran. *Journal of Archaeological Studies*, 16(2), 151–181.

Weeks, L., Petrie, C., & Potts, D.T. (2010). Ubaid related-related? The black on Buff ceramic traditions of the highlands southwest Iran. In Carter, R., and Philip, G. (eds), *Beyond The Ubaid. Transformation and Integration in the Late Prehistroic of The Middel East*. Studies in ancient oriental civilization. N 63. The oriental institute of the University of Chicago

Young, T. C., Jr and Levine, L. D. (1974). *Excavation at Godin Tepe: second progress report*, Toronto, Royal Ontario Museum.

Young, T. C., Jr. (1965). *Excavation at Godin Tepe: first progress report*, Toronto, Royal Ontario Museum.

Young, T. C. (1975). Kangavar valley survey. *Iran*, 13, 191–193.

Seh Gabi painted ware

Sirvan Mohammadi Ghasrian

Abstract:

The archaeology of chalcolithic period of central Zagros in western Iran has long history. Such history dating back to 1965–1985 A.D when the sites like Godin, Seh Gabi, Choga Maran and Siahbid was excavated by Godin and Mahidasht project. But after these excavations and specifically during recent decades such studies have been resumed resulted in new information concerning the archaeology of chalcolithic period of western Iran. One of the painted pottery tradition ignored by this recent studies, is Seh Gabi painted ware. So what we know about this ceramics style is based on excavations of 1965–85 mainly. So the present paper trying to proposed a new and update picture of this pottery tradition. in order to resumption of Seh Gabi painted ware studies, this ceramic have been analyzed based on the new survey and excavations projects have been done recently in western Iran. At the end it become clear that Seh Gabi painted ceramics has long sequence in the chalcolithic period of central Zagros. This ceramics started along Dalma assemblages at the beginning of early chalcolithic period(5000b,c) and ended in 4200b.c.in term of decoration, it become clear also that the earliest types of Seh Gabi painted ware during first half of fifth millennium b,c decorated with simple geometric designs but in the following period more designs including compound geometrics and animal motifs is seen. Concerning the distribution of Seh Gabi painted ware in central Zagros, this article showing that the realm of Seh Gabi painted ware did not restrict to the east of central Zagros and covering more areas beyond it started from Kurdistan in north and extended to the north of Luristan. Generally speaking what have been resulted in this research is the latest and most update

picture of Seh Gabi painted ware in terms of chronology, ceramics style and paintings, distribution and.....in the archaeology of chalcolithic period of western Iran.

Key words : Seh Gabi, Black on Buff, east of central Zagros, animal motif